

Kosztolányi Dezső.

Korunk a magányosság kora.

Minden időben voltak nagy magányosok, akik vagy érzékenységük, idegességük miatt nem tudták elviselni a társadalom kisebb-nagyobb kellemetlenségeit, sérelmeit, terheit, megpróbáltatásait, vagy übermenschli önérzetükben vonultak elefántcsonttornyaikba. Ma azonban a magányosság leszállt az arisztokraták, főkép szellemi arisztokraták váraiból a polgárság körébe, sőt a proletárság szegény negyedeibe is. A nagyvárosok villamosain szorongó fényes és szegényes külsejű utasok távolabb vannak egymástól és magányosabbak, mint a mult század steppeinek egymást alig látó nomád egyedei. S a magányosság együtt növekszik az industrializmussal. Amint az egyre fejlődő gépcivilizáció mind több és több embert ragad ki a régi, egyszerű, meleg, organikus közösségekből (vallási, céhbeli, földrajzi, falu) és tesz heterogén tagjává egy-egy nagy ipartelepnek, ahol az élő egyedeknek alig van több érzelmi közösségük, mint a szabadságukat, életszínüket és erejüket morzsoló és sápasztó óriás gépek alkatrészeinek: úgy lazulnak meg a régi összekötő kapcsok s a magányos ember „a világot, mint lazán összefüggő atomok értelmellen chaoszát éli át.” „Világnézete a kisszerű materializmus,” mely szerint „a dolgok és emberek reménytelenül széthulló miriádját csak a véletlen tartja össze, amit a költők udvariasan sorsnak neveznek.”¹

Az irodalom az élet tükre. A költő, író annak a társadalomnak az arcát viseli, mely őt szüli és élteti. Amilyen a kor, olyan az irodalma. A magányosok heterogén társadalmának írói ennek a magányosságnak, magáramaradottságnak a szócsövei. A közösség és boldog együttesség utáni vágy, vagy a régi és többé tán soha vissza nem térő, a képzelet által megszépített boldogságnak bús emlékei búgnak a magányosság költőjének lantján.

A XX. század három első tizedének nagy magányosai: Ady, Babits, Tóth Árpád, Juhász Gyula közé tartozik *Kosztolányi Dezső* is.

Míg Ady a magyar életet, sorsot akarja és szeretné megváltoztatni robbanó erejével, ellenállást nem tűrő erőszakával; míg Babits az egyetemes eszmék és szépségek filozófiai magasztalára szeretné emelni a magyar irodalmi glóbuszt; míg Juhász Gyula „a szegedi puszták magányából az egyetemes szellemközösség ormai felé tör s keresi az utat az antik életimádat, keresztyén földöntúlóság, a távol kelet világába;” míg Tóth Árpád „álmaiba zárkozik és lemondóan viseli a nagy-város lüktető sebeit és zárt tárgykörében szabatosan komponáló művész:”² addig Kosztolányi

¹ Szerb Antal: *Magyar irodalomtörténet*, Szépmíves Céh, 1934. II. 143. I.

² Juhász Géza: *Bevezetés az új magyar irodalomba*, „Debreceni Szemle” könyvei 2. sz. 41. I.

Dezső A *kis gyermek és a bús férfi panaszaiban*, *Esti Kornél kalandjaiban*, *Édes Annában*, egész költői és prózai munkásságában teljesen egyéni és új világot, új témakört nyújt.

Költészetének központja az *én*; költői látásának a szemüvege a mélabús hangulat; témaköre az élet ezer apró-cseprő bonyodalmai, jelenségei, tárgyai, dolgai. Lelke rendkívül fogékony az impressziók iránt. Nem egyéb az egész élet reá nézve, mint impressziók sorozata, melyek az ő csodálatosan érzékeny, az érzelmek legfinomabb árnyalataihoz símuló és előkelő zengésű hangszerén, mint egészen sajátos, *kosztolányias* költészet zendülnek föl és zengnek tovább az olvasó szívében, mint az őszben szaladó vonat kattogásának monoton ütemű dallama.

Ennek a nagyszorgalmú, nagyműveltségű és a világirodalomban egyik legotthonosabb költőnek a témaköre aránylag nagyon szűk. Költészetéből „hiányoznak a kormozgató eszmék, vallás. haza és társadalom, éppúgy, mint a szerelem, a tavasz és a természet.”³

Első verses kötetének a címe: *Négy fal között*. Ez a cím, amellyel elindul a költészetnek halhatatlanságba vivő útján, szímbolikusan jellemző költői témakörére. Mintha nem mert volna kilépni a nagyvilágba, amely tele van nagy viharokkal, véres harcokkal, kegyetlen törtéetésekkkel, merészekkel és zord valóságokkal, hanem bezárkózott a „négy fal közé,” visszahúzódott a magányos ember egyedüliségébe, s onnan nézi a világot, amint az fölmerül előtte a gyermek és ifjúkor emlékeiben, elvonul a világirodalom remekeiben, vagy amint az élet robotos útján pillanatra ez és az eszébe ötlük, megsebzí vagy elgyönyörködteí szépségekre mindig nyitott lelkét. Az élet apró-cseprő tárgyait, impresszióit addig forgatja, simogatja, cirógatja, míg a nyers anyag mint egy kis japán nipp, egy rokokó legyező patten ki költői varázskendőjéből, a mindennapi prózai valóság mint egy „zengő zeneverseny” csendül föl a lantján. Nézése a gyermek komolyan bámész tekintete és bánata a gyermek illanó bánata. Ezért ott a legigazabb, ahol a „kis gyermek panaszeit” panaszolja. „A pillanatélmény, az örök érzés és hangulatváltozás ihleti, a válás búa, melyet új alkalmak bája enyhítően beragyog.”⁴

„Általában a szó mindig több, mint a tett,” — mondja Esti Kornél. És költészetében csakugyan a hangsúly inkább a formán van, mint a mondanivalón. Forma tekintetében költészete két csoportra oszlik: verses és prózai művekre. De szigoruan véve prózája is költői. A legköltőibb nyelvű prózáirónk, kinek stílusa az arányosság, mértéktartás, pontosság, a jó és szép hangzás, kellem, szín és zeneiség törvényeinek hódol. Nem lehet tudni, hogy a vers vagy a prózáíró Kosztolányi-e nagyobb, csak azt látjuk, hogy mindkettőben, versben és prózában a nyelvnek és stílusnak feltétlen ura s oly közvetlen és egyszerű, annyira a gondolathoz és érzelemhez, hangulathoz símuló, mintha gondolat és kifejezés egyszerre születnék nála.

³ Szerb Antal i. m. 202. l.

⁴ Vajthó László: *Két költőnemzedék arca*, Bpest, 45. l.

Lirája.

1907-ben jelent meg első versesfüzete, a *Négy fal között*, mindössze tizenöt verssel s ő akkor 22 éves volt. E füzetben az első vers címe: „Lámpafény”. Szonett. Egyik legnehezebb, legmesterkétebb, legművésziabb versforma. Tökéletes készséggel mozog benne. Rímei választékosak, ritmusán ringva-ring a szavak dallama, mit aláfestenek az alliteráció és a sorközi rímek:

Már mint gyermek csodáltam, lám a lámpa ...

A szavak egyszerűek, nem hivalkodók, egymáshoz illők, mint akik tudják, hogy csak együtt, fegyelmezett rendben fejezhetik ki a költő lelkét, amely az impressziók hullámvászában, minden pillanatban más tartalommal van tele, de amit — alapszövevének megfelelően — mindig valami őszi hangulat árnyékol. *Őszi és hangulat*. E két szót aláhúztam, mert Kosztolányi leginkább az élet hangulata iránt volt fogékony és a tárgyakat, eseményeket az őszi nap bágyadt fényében látta. Ezért ő a kishangulatoknak a rögzítője, mint Arany az *Őszikéi*-ben. Puskinról írt írói arcképében azt írja, hogy a „nagy, a halhatatlan, a bámulatraméltó az (Puskinban), hogy az elröppenő életet megrögzíti, örökkévalóvá teszi”. Mintha saját költészetéről írta volna ezt a megállapítást. Kis reálítások, mint diákszobájában a lámpafény, lelkének simogató, becéző és merengő hangulatában megszépülnek, „mint beteg ajkán a bús mosoly”, s e kis semmiségek a fáradt szívre balzsamot hoznak. És csodálja bámész szemekkel, mint a gyermek, az élet ezer semmiségét, melyek, lelke csodás tavában megfürödve, költészetté válnak. Versei olyanok, mint a kis tanagrai szobrok, mint kis rokokó csecsebecsék, melyek bár kicsikék, rajtuk van a művész nagysága.

Ebben az első versben már benne van a későbbi és az örök Kosztolányi: tökéletes és elegáns verselő, hangulatok és kis reálítások impresszionista költője, a nyelv és stílus, a kifejezés szuverénje. Szereti, értékeli, imádja és félti e veszendő életet, azért fáj annak minden elillanó perce. Mert a percekkel a napok, a napokkal az évek s az évekkel együtt elillan — ó, milyen gyorsan! — az ifjúság és elillan egyszer az élet is. Már a 22 éves ifjú utána sóhajt az illanó ifjúságnak egyik legkosztolányibb versében, az „Üllő-úti fák”-ban:

Ti adtatok kedvet, tusát,
ti voltatok az ifjúság,
Üllő-úti fák.
Másoknak is így nyilatok ...
Szívják az édes illatot ...
Ne lássák a bú ciprusát,
higgyék, örök az ifjúság ...
Nyugszik a kedvem napja már,
a szél búsan dúdolva jár,
s megöl minden csirát.
Hova repül az ifjúság?
Feleljetek bús lombu fák,
Üllő-úti fák.

Az ősz az a predestinációs kép, amely mindegyre fölbukkan lel kében. Ősz lesz akkor is, amikor meghal. Mintha már itt, az élet tavaszán, megérezné ezt. Vagy talán kacérkodik ezzel a gondolattal? S hogy a Véletlen beteljesítette ez ifjúkori megsejtését a Végnek, ez talán még szebbé teszi „Koporsó és bölcső közt” c. költeményét, mert a tragikum s az együttérzés szépsége is átrezdül szívünkön, amikor olvassuk:

*Anyám, ha egyszer végre visszatérek
és ott maradok mindörökre nálad . . .
Ősz lesz, tudom, bíborló fény cikáz,
rőt esti láz . . .
Némán lefekszem a fehér nagy ágyba,
én, szólni nem tudó öreg baba
és a szívemből ajkamra reszket
az életem eltűnő dallama.
Te hallgatod, mint bölcsőnél virrasztó
merengve, mosolyogva, szomorún,
s koporsó és bölcső közt tétovázva
fonod fehér halotti koszorúm.
Múlik az est majd, vissza-visszasóhajt,
gyógyítva rebben áldott mosolyod
s könnyel, virággal, régi-régi dallal
szegény fiad halálba dalolod.*

Mintha az igazi költők valóban vatesek, jövőbelátók volnának. Szólni nem tudó öreg baba, kinek a szívéből ajkára reszket életének eltűnő dallama. Eltűnő dallama! Igen, Kosztolányi élete és költészete egy egyre tűnő, folyton tűnő őszi dallam volt.

Az a verseskötete, amellyel az olvasók szívében s az irodalomtörténetben örökre helyet biztosított magának: *A szegény kisgyermek panasza* (1910). Időrendben a második. „Félepickai és féllirai forma, lírai regény és verses önéletrajz, az a művészi magatartás, az a megjelenési forma, amely Kosztolányi íróművész egyéniségének legjobban megfelel.”⁵ Első versében, mely mintegy bevezető az egész ciklushoz, írja a következőket:

*Mint aki a sínek közé esett . . .
És általérzi tűnő életét,
míg zúgva kattog a forró kerék,
cikázva lobban sok-sok ferde kép
és lát, ahogy nem látott sose még:
a végtelent, a távol életet
búcsúztatom, mert messze mese lett . . .
sínek között és kerekek között,
a bús idő robog fejem fölött
és a halál távolba menydörög,
egy percre megfogom, ami örök,
lepkéket, álmat, rémest, édeset.*

⁵ Kovács László: *Kosztolányi Dezső* Helikon, Cluj, 1933. évf. 732. l.

Lát, ahogy nem látott sose még: azaz az illúzió síkjába emeli a dolgokat és megfogja egy percre, ami örök: lepkéket, álmot, rémest, édeset, amik szimbolumok:

Lepkék: könnyű, finom rezzenései az élet hangulatának.

Álom: az élet hangulata, költői világ.

Rémes: a legszebb álmok mögött is ott a Csontváz réme.

Édes: minden édes lesz a dallam zengő ölében.

Jellemzők a költőre és emberre. E kettő egy, mert ő az élet minden körülményei között, minden mozzanatában költő: tökéletesen impresz-szionista lélek, érzékei fokozottan szakadatlanul érintkeztek a külső világ jelenségeivel s a benyomásoknak a hangulata ragadta meg; lelke állandó hangulatárban ringott, költői álmvilágban hullámzott, melyben azonban mindig ott rémlett a halál rémes váza, mit elűzni nem tudott, csak édes-bússá varázsolt a vers zengő üteme.

Költészetét az életből vette, életévé tette.

Örökre eltűnt gyermekváltának, a szegény kisfiúnak álarcát fölveve, nézi a multat, a családot, a szelid vidéki várost, az egész csodálatos életet és panaszol, hogy a gyermekkor boldog kora örökre tovatűnt. Vajjon valóban boldog volt-e az a kor? Nem, nem volt boldog az sem, mert betegség, halál és búcsúzás sokszor megmérgezte. De az emlékezés méla hangulatában, a vers zengő-merengő ütemén széppé lesz. S mikor búcsúzik kisdéd önmagától, a vers siráma a férfi fájdalmak zuhatagától szabadítja föl:

*És látom Őt, a Kisdedet,
aki fehérlő ingbe lépdel.
Még lopva-lopva rám tekint,
és integet szőke fejével.
Arany gyertyácskát tart keze
és este félve ül le mellém.
Hallom kacagni csöndesen
s látom alvó fejét a mellén.
Ő a pap, az igaz, a szent,
bámulom, mint egy ismeretlent.
Gyónok Neki és áldozok
és megsiratom Őt, ki elment.*

„A játék“ c. vers különös beállítású önmagának, mint egy játékszernek. A régi gyermek-magával játszik emlékein át, így fogja meg s rögzíti meg a mult idők, mult szépségek hangulatát. Befejező verse e ciklusnak: „Menj kis gyerek“, melyben elbocsátja gyermekváltát és útra-bocsátja e verses könyvét is:

*Menj, drága gyermek, édes kisfiam.
A te útad a vég!elenbe visz,
de én előttem már a semmi van.
A semmiség. Még egynéhány merész év,
aztán a férfikor s a sárga vénség...
Menj, menj szegény.*

Ovidius gyönyörű elégiája jut eszembe (Tristia I. 1.) melyben ugyanilyen hangulattal bocsátja útra a Tristiák öt könyvét és siratja el az elérhetetlen, többé soha vissza nem térő, Rómában töltött éveket.

Őszi koncert (1912), Kártya (1912), Mágia (1912), Mák (1916), Kenyér és bor (1920), A bús férfi panasza (1924), Meztelenül (1928) c. verseköteteken át eljutunk a Számadás c. kötetig, amely Összegyűjtött Kölleményei (1907—1935) utolsó fejezeteként jelent meg (1935). A szegény kis gyermek panasza után következő kötetek nem férköztek olyan közel az olvasók szívéhez, mint amaz. A Számadásban azonban újra olyan versek vannak, melyek rögtön a szívünkhöz nőnek. Érezzük hogy a költő témaköre „A kis gyermek panasza” óta bővült, világszemlélete mélyült, nyelve és stílusa egyszerűbb, keresetlenebb lett, amint illik annak az embernek a hangjához, aki már Istennel beszélget és a Halállal békélget, a két legfenségesebb és leghatalmasabb lényel, akik előtt a földi hivalkodás elveszti erejét s akiknek megnyugtató karjába már vágyik lepihenni az Élet elfáradt vándora.

A költő, akit eddig az élet ezer apró-cseprő dolgainak a hangulata ragadott meg, most leszáll az élet mélyéig s a lényegét fogja meg. E lényeg a humanum, a legfenségesebb emberi jegy:

*Ülj egy sarokba, vagy állj félre, nézz szét,
szemedben éles fény legyen a részvét,
úgy közeledj a szenvedők felé!*

(Számadás III.)

Ez a humanum sikolt az égre, Európa költőinek fülébe-szívébe, a magyar tragédia fenséges kardalából:

*Európa, hozzád,
feléd, tefeléd száll szózatom a század
vak zürzavarában...
Ha mostoha is vagy, viaskodom érted,
és verlek a számmal és csókkal igézlek,
és szókkal igazlak, hogy végre szeress meg.
Ki téphet el innen,
ki téphet el engem a te kebeledről?
Nem voltam-e mindig hű, tiszta fiad tán?
Kölyökkorom óta nem ültem-e éjjel
lámpám sugaránál tanulva a leckéd,
vigyázva, csodálva száznyelvű beszéded,
hogy minden igéje szívembe lopódzott?
Már értik azóta az én gügyögésem,
bármerre szakadjak, testvérem ezer van...
Mind édes-enyéme a népek e földön,
kitágul a szívem, beleférnek együtt.
Fogadjatok engem
ti is szívetekbe
s ti távoli népek*

kürtösei, költők
daloljatok együtt,
hogy lélek a várunk, légvár a mi várunk,
ezt rakjuk az égig, kemény szeretetből
és légi szavakból,

(Európa.)

Ön- és fajjellemzés. Mennyi vágy, sóvárgás a maga-megértetés és megszerettetés után! Az ázsiai magyar epekedése Európa után. Az ázsiai magyaré, aki Szent István óta tanulja Európa leckéjét, melynek minden igéje szívébe lopódzott, és akinek értik már a gügyögését, de akit — bár mindenütt sokszáz és sok ezer testvére van, s bár földrajzilag Európa szívében lakik — valójában és őszintén mégsem akar Európa a szívébe fogadni. Ha csak ezt az egy versét írta volna Kosztolányi, akkor is helye volna a magyar irodalomban s még inkább a magyar szívekben.

A vad kovács, a szenvedés és betegség sötét pőröllyel veri őt érzésteleenné, meredtté, tökéletessé és tudóvá, kemény, fájdalmas műremekké. (A vad kovács.) Fájdalmának osztályosa, enyhítője felesége, aki árny gyanánt sápatag és merőn ott áll mellette. (Februári óda.) Barátkozik a halál gondolatával. Figyeli betegségét, „mint az orvos egy esetét“, figyeli a Halál lassú közelgését, melytől már nem fél, mert mindazt, ami fáj és van, megérti. (Már megtanultam.) A sok szenvedésen át bölcs-csé tisztult és hívő-vé, de nem tudja feledni a költő-t, kinek mégis fáj az elmulás, mert mint minden ember, ő is egyetlenegy, ki ha eltűnik:

*Keresheted őt, nem leled, hiába,
se itt, se Fokföldön, se Ázsiába,
a multba sem és a gazdag jövőben
akárki megszülethet már, csak ő nem.
Többé soha
nem gyúl ki halvány-furcsa mosolya.
Szegény a forgandó, tündér szerencse,
hogy e csodát újólaj megteremtse.*

(Halotti beszéd.)

És mégis megbékül a nagy ismeretlen Úrral, akit annyit tagadott, keresett és nem talált, de akiről érzi, hogy mégis csak az ő vendége volt. (Hajnali részegség.) S e fenséges akkorddal elpattan a húr, szíve húrja, melynél tökéletesebben egyetlen húron sem zengett az eltűnő élet dallama.

A földi dolgoknak az ad szépséget, hogy elveszthetők, — olvastam valahol Ady költészetével kapcsolatban. Legveszendőbb az élet, mert a halál mindig nyomában van. A halálnak ezt az állandó közellétét érezzük Kosztolányi költészetében is, de érezzük a Vörös költő Senecájának stoicizmusát is, mely pátoszt és erkölcsi erőt ad lelkének, s nem engedi, hogy a halálfélelem kikezdje. Érezzük ezt különösen utolsó verseiben, melyek a magyar líra csúcsein állanak.

Végigkisértük a költőt az „Üllői-úti fák” édes-bús borongásától a Kerepesi úti temető előcsarnokának komor fenségéig. Láttuk, hogy e költészet tiszta hangulat-líra. A formában szereti a primitívet, játékosat, mint a gyermek. Rím és ritmus, alliteráció és sorközi rím, a szók bűgása és a nyelv zenéje, dallama, a secessziós egocentrizmus: mind jellemzője ennek a sajátos, egyéni és minden újítása és különossége ellenére is hagyományörző, konzervatív lírának. S mind csak arra való, hogy azt a külön modort és légkört, amit magának alkotott, különösen hangsúlyozzák. Irodalmi és életbeli hagyományokba kapaszkodik és azokban gyökeredzik, erőt, egészséget és ihletforrást talál bennük, mint nagy hagyományörző elődje, Arany János, aki eszménye volt éppúgy, mint az idegenek között Flaubert, Stendhal és a parnassienek, a nyelvnek és stílusnak nagy művészei; Shakespeare, a nagy alakrajzoló és életábrázoló; Rilke, kivel ízlésének, nyelvének választékosságával és verseinek elő elő dallamával annyira rokon; Baudelaire, kit miszticizmusáért és lelki mélységéért kedvel. De tanulókönyve volt az egész világirodalom, melynek fölényesebb ismerője alig van irodalmunkban. Költészetében nem magyaráz, nem politizál, nem hirdet világnézetet és nem ad világmagyarázatot: csak énekel, mint a madár. Énekének nincs semmi más célja, mint az, hogy magát kifejezze. E magakifejezés életszükséglete és életfunkciója lelkének, mint a levegő és a táplálék, a légzés és táplálkozás a testének. Ezenkívül semmi más célja nincs e költészetnek. Abszolút művészet.

Prózája.

Kosztolányi a költészettel párhuzamosan az elbeszélő prózát is művelte. Rajzaiban, elbeszéléseiben és regényeiben ugyanazt a félepekai-féllírai látását és megnyilatkozási módját, ugyanazt az impresszióizmusát látjuk, mint lírájában. A szánalom és részvét, mellyel az élet hétköznapi hőseit és szenvedőit nézi, mindent átlírizál és sajátosan kosztolányias hangulattal von be tárgyakat, embereket, az egész életet. Elbeszélései és regényei nagy részében a vidéki kisváros a színtér, melyhez gyermekkori emlékei fűzik. De amikor annak alakjairól és életéről meleg képeket fest, a rajz nem érzélgős, nem romantikus, sőt mindeniken rajta van bizonyos tragikus szín. Elhullott sorsok, félrecsúszott életek, az Élet, a Véletlen akadályaiiban elbukott emberek történetei. Nem idill ez a világ, de komoly és komor valóság. És ha humora föl-fölcsillan is itt-ott, olyan az, mint a keserű szájrándulás. Különösen regényeiben látjuk tragikus beállításait. Mintha azt akarná bizonyítani, hogy az egyszerű életek is tele vannak tragikummal. A *Pacsirtában* a csúnya lánynak, az *Aranyárákányban* egy tisztalelkű tanárnak, *Édes Annában* egy egyszerű, vidéki paraszt lánynak, a tökéletes cselédnek a tragikumát rajzolja. A *Véres költő* Nérója császár ugyan, de sorsa egyáltalán nem császári, sőt tragédiája sem, hanem a leggroteszkebb tragédia: fenséges császár lehetett volna s ripacs színészként tékozolta el rövid életét, hogy végül is egy rabszolga fészerében döfjék keresztül a legocsmányabb dolgokkal megfertőzött

gyűlölt szívét. Mindenáron, egy császári trón árán is szépségre, a művész szépségére áhitozott és sárba, piszokba, fertőbe fojtotta tehetetlenségét és tehetségtelenségét. Testi fertőjénél csak a lelki volt iszonyubb s az a gyűlölet, mellyel öccsét, Britannicust, a költőt, gyűlölte tehetségéért.

Novelláiban, ha nem is teremt konkrét alakokat, történeteiben élet van, lélektani rajz és jelképes igazság. Ezekben is, mint verseiben, „legnagyobb súlya az imponderabiliának van, az elsuhanó és megfoghatatlan véletleneknek, melyek azonban sorsszerű szükségességgel hullanak bele a történetek kialakulásába.“ Éles megfigyelő és pontos rajzoló képessége, magas és kiművelt kultúrája, nyelvének és stílusának hajlékonysága, könnyű simulása a legfinomabb árnyalatokhoz, a gondolat és forma harmóniája és az író föltétlen uralma mindezekben: olyan erények, melyek Kosztolányinak különleges helyet biztosítanak a magyar széppróza történetében. Impresszionista látásmódjából és természetéből következik, hogy inkább megjelenít, mint szerkeszt, s így „elbeszélése nem annyira fölépül, hanem a mese folyója hordja és halmozza maga alá“.⁶

Elbeszélései.

Elbeszélés-kötetei között a *Bolondok*-ban (1911) a tébolyfantasztikum fölhasználásával új színeket hoz az irodalomba. Legtökéletesebb novelláskönyve a „*Tengerszem*“ (1936): 77 történet öt ciklusba beosztva. E ciklusok: I. Végzet és veszély, II. Esti Kornél kalandjai, III. Egy asszony beszél, IV. Latin arcélek, V. Tollrajzok. Mindenik történet egy-egy kis műremek, az igénytelenség látszatával külsőleg, de egy éles és nyitott-szemű megfigyelőnek, az élet szenvedésein és tapasztalatain át bölcsé ért humanistának, az egyszerű és közvetlen kifejezés tökéletes eszközeivel rendelkező művésznek minden belső értékével.

Egyik elbeszéléséről adta a címét kötetének. A költő és felesége egy tengerszemnél vannak, ahol húsz évvel előbb, mikor először jártak ott, olyan szép volt a szálloda. Most olyan kicsi és kopott. Nem akarják elhinni, hogy ugyanaz a szálloda volna. De a valóság nem enged. Egyszerre mindketten azt érzik, hogy megöregedtek. Nincs többé öncsalás, káprázat, mely megszépíti a dolgokat. Minden olyan, amilyen. Ezután már csak a világtól várhatnak még valamit. Maguktól semmit. De mit adhat a világ? Legföljebb ilyen szegényes, nem egészen tiszta üvegajtót, mint ezé a kopott szállodáé. Az élet elmúlt. Az asszony előveszi kézitükrét és nézi homlokán a ráncokat, melyeket most fedezett fel. Kipirosítja ajkát. Férje nézi a tengerszemét és egyetlen vigasztalására, munkájára, mesterségére gondol. És szól: „Alapjában utálom azokat, akiket az irodalom-történet nyilván vak félreértésből, „nagy költők“-nek nevez. Ezek többnyire hetet-havat összehordanak, mint a tenger. Olyan meddők, olyan ihatatlanok is, mint a tenger. Hidd el, a kevés több. Mennyivel több ennél a tökéletes, ha csipetnyi is.

⁶ Várkonyi Nándor: *A modern magyar irodalom története*. 203. l.

— Nem figyelsz ide?

— De — bólintott az asszony, pedig egyáltalán nem figyelt oda, mert még mindig a kezitükrére hajolt, elégedetlenül.

— Tudod mit? — folytatta a férfi, aki szintén nem figyelt az asszonyra. — Ezután én inkább kis költő akarok lenni. Nem nagy. Olyan kicsiny, mint ez a tengerszem. És olyan mély.

Igazi Kosztolányi-téma, kidolgozás, légkör és hangulat. Fajképe a Kosztolányi-novellának. Azért is időztem ilyen sokáig e „tengerszem”-nél. Milyen egyszerű írás és milyen mély! Mennyire utánozhatatlan! Ha valamit hozzátennék vagy próbálnánk magyarázni, csak rontanánk ezen a tökéletes önjellemzésen.

És még 76 ilyen kis „tengerszem”. Kicsikék és mélyek és tiszták. De bennük van a nagy tenger ezer titka, csodája és szépsége. És mind-egyikben benne vannak azok az írói tulajdonságok, melyek csak a legnagyobbaknak sajátjai: rend, egyszerűség és takarékoság a stílusban, a nélkül, hogy ez a könnyűségének rovására lenne; mozgalmasság, élelenség és hangulatosság az elbeszélésben; kiváló érzék új témák föl-találásában és jelentéktelen dolgoknak költői sikra emelésében; képesség kifejezni az életet prózaian, amint van, mégis meghagyni (vagy meg-adni?) neki az illatát.

A *Bölcsőtől a koporsóig* utolsóelőtti elbeszélés kötete. Alakrajzok ezek is. És nem hiába volt Kosztolányi újságíró és olyan művész, aki különféle költői feladatokat szeretett maga elé tűzni, mint mestere, Arany János is, itt egy új formát látunk, az interjú-formát, amelyet az újságok mindennapi rovatából emelt a költészet és írásművészet forma-tárába. Sok líra, humor, satira és bölcs életszemlélet van ebben a könyvben.

Esti Kornél c. könyve hasonlóképen egy különleges műfaj. Nem regény, nem önéletrajz, nem napló, de mind a három. Több fantázia van benne, mint az önéletrajzban vagy naplóban, de kevesebb, mint amennyi a regényhez szükséges. Saját élményeit adja, de ebben a formában szabadon játszik vele, mint a „Kis gyermek” és a „Bús férfi panaszai”-ban. Élmények, amelyek sajátjai, de amelyeket művészi kézzel a kidolgozásban mindnyájunk élményévé tesz. Prózai megfelelője ez a „Kis gyermek” és a „Bús férfi panaszai”-nak, csakhogy azokban a gyermek és férfikor élményeit látjuk, ebben pedig a kalandos ifjúkor tükröződik.

Regényei.

Kosztolányinak legérettebb és talán a legmagasabb értékű költői alkotása regényköltészete. Mindössze négy regényt írt, de mindegyik a tiszta művészet magaslatán áll. És mindegyiken a feladatoldó mester klasszikus művészkézét érezzük. A *Véres költő*-ről Thomas Mann, kinek Kosztolányi elküldte regénye német fordításának kéziratát, azt írja hozzáírt levelében, hogy „az a munka több, mint a műveltség és egy nemzeti, vagy akár európai színvonal terméke; egyéni merészség jelét viseli homlokán, bátor magányból származik, lelkünket erős újszerűséggel érinti s olyan emberiséggel, hogy fáj, annyira igaz. Ez a költészet mi-volta és hatása.” Kiemeli, hogy valóságos húsból és vérből való embe-

reket alkotott, kiknek bensősége a lelkiismeret legmélyebb mélyéből fakad. Az alakok közül különösen Senecát, a mesterien síma költőudvaroncot és szofistát emeli ki, akinek utolsó órái annyira megrázták, mint kevés dolog az életben és a művészetben. A végén azzal búcsúzik, hogy a magyar névnek, melynek Petőfitől és Aranytól Ady-ig és Móricz Zsigmondig annyi hirdetője akadt, új becsületet hoz majd e munkája és ifjú nevét még inkább azok sorába lépteti, akik ma Európa szellemi és műveltségi életét jelentik.

Ez nemcsak kritika, hanem elismerés is az európai irodalom egyik kiválóságának tollából, Kosztolányinak és a magyar irodalomnak egyaránt.

Az *Aranyrákány* olvasásakor felújul és elvonul lelki szemeink előtt a vidéki gimnáziumi diákélet sok kedvessége és romantikája, amelyet befelhőz és elkomorít Novák Antal tanár úrnak a vad és ifjú diákbosszúból eredő zajtalan és megrázó tragédiája. „A kérlelhetetlen sors vádirata lappang tárgyilagos mondatai mögött. A nevelő munka vakmerőségét, a tanár tragédiáját nagyobb együttérzéssel nem ábrázolták még irodalmunkban.”⁷

Regényköltészetének csúcspontján áll és a magyar irodalomnak egyik legsikerültebb regénye, legművészibb alkotása az *Édes Anna*. Tárgy, mesevezetés, eseményfejlesztés, lélekrajzolás, szerkesztés, nyelv és stílus szempontjából egyaránt mestermű. Édes Anna a Balaton mellől a fővárosba szakad Tapasztalatlan és lelki alázatosságában odaadó eszköz lesz egy félőrült asszony kezében, ki, bár sohasem volt ilyen engedelmes, dolgos, gondos, tiszta és hűséges cselédje, mégis mindezen sok erényéért állandó gyötréssel fizet, minthogy — felfogása szerint — a cselédet nem szabad megdicsérni, nem szabad elismeréssel lenni iránta, mert akkor elromlik. Kihaszználja, mint egy kifacsart citromot. Lassan mind fojtogatóbbá válik a levegő számára, alig tud lélekezni ebben a környezetben, mindinkább szabadság után vágyik, s mikor a házban dolgozó kéményseprő, idősebb özvegy ember, feleségül kéri s ő menne, mert hát cselédleány nem igen válogathat a kérőkben, az asszonya nem engedi, beteges hisztériával visszakényszeríti. Ekkor a szelid, aláztat és csendes cselédleányban felébred az addig talán öntudatlanul visszanyomott vagy talán az öntudat küszöbéig fel nem ért emberi önérzete, amelyről hisztérikus asszonya azt hitte, hogy cselédben nem létezik, vad szenvedéllyé erősödik, kést ragad és megöli asszonyát és gazdáját. A tárgy (egy cselédleány története) az átlag olvasónak a legkevésbé érdekes, de egy mesteri feladat megoldására vállalkozó és alkotó erejét próbára tenni akaró író részére a legizgatóbb és legművészibb. A mesevezetés és eseményfejlesztés tökéletes: az egyszerű és aránylag kevés külső történet alatt tömött, sűrített mozgalmassal belső cselekmény izzik, sokszor a tudat alatt, annyira a tudat alatt, hogy a felületes olvasó nem is érti meg az előkészületlenül lezuhanó katasztrófát. Olyan területen mozog ebben a regényében Kosztolányi, amely még ismeretlen, felderítetlen. E terület lelkünknek az öntudat küszöbe alatt elnyúló óriási birodalma, az elfele-

⁷ Juhász Géza: i. m. 28 l.

dett benyomások emlékének, az észrevételek, kimustrált érzések és gondolatoknak ősi földje, melyet még csak most keresnek fel és kutatnak át a lélek merész hódítói és misszionáriusai. A XX század nagy miszticizmusának területe ez, melyet most hódítgatnak a költők, írók és a tudomány, hogy új területeket szerezzenek a maguk számára. (Lásd Kosztolányi Dezső előszavát az *Éjtél* c. misztikus novellás kötethez, Gyoma 1917.) Nyelve, stílusa a leegyszerűsített s így legtökéletesebb művészet. Minden fogalomra, érzés- és gondolatárnyalatra az éppen találó szót alkalmazza, mely nem akar színével vagy zenéjével díszlegni, a tartalom fölé kerülni, hanem csak közöl és megérttet. Nem boncol és nem elemez, hanem a mesén keresztül rajzolja a lelket. Nem terít ki mindent az olvasó elébe, hanem reá bízva a rejtélyek és titkok megtalálását. Az egészet átnemesíti az a meleg részvét, melyből a legmeghatóbb és legemberibb Kosztolányi-könyvek születtek. E részvét egész írói pályáján végigkíséri és utolsó műveiben a görög tragédiák kardalának fenségéig és egyetemességéig emelkedik. Ő maga legjobban ezt a regényét szerette, színpadra is megkezdte átdolgozását, de a halál megakadályozta keresztülvitelében. Jegyzetei alapján, halála után, Lakatos László végezte el ezt a munkát és a Belvárosi Színházban került színre. Ez Kosztolányinak legmélyebb és legemberibb alkotása.

Műfordításai.

Kosztolányi Dezső mint műfordító is nagyon értékes munkát végzett. *Modern költők* c. nagy antológiájában több mint 25 nemzet és nyelv irodalmából 100—150 költőtől fordított lírai költeményeket s ezáltal „egy egyetemes vérkeringésnek, a lírának világirodalmi lelkét is közelebb hozta hozzánk.”⁸ Mégha egyes költőket mások nyers fordításából vagy a világnyelvek fordítási szövegei nyomán fordított is, milyen nagy teljesítmény! Hány év kellett hozzá, hogy a szükséges nyelvismeretet megszeresse. Még így is csak úgy tudjuk elképzelni és megérteni ezt a nagy munkát, ha tudjuk, hogy Kosztolányi öt-hat nyelven beszélt tökéletesen és kb. 20 nyelven olvasott. Hozzá kell vennünk e nagy nyelvérzékhez nagy beleérző képességét, melynél fogva a legkülönbözőbb temperamentumú, világnézetű, nemzetiségű és fajú költők érzés- és gondolatvilágába bele tudott helyezkedni. Ha e sokféle természetű, érzésű, felfogású, egyéniségű és fajú költői-fordításoknak van is bizonyos kosztolányias íze, azok mindig illuziót keltők. E kosztolányias ízt egyébként nemcsak a költő jellegzetes és sajátos egyéniségéből magyarázhatjuk meg, hanem a XX. század költő-fordítóinak a műfordításról való felfogásából is. E felfogás szerint „a költő-fordító nem arra a hűségre törekszik, mely a fordítás múlt századvégi mestereit jellemzi, hanem egyénibb élményre, melyben önmaga lelke épp úgy tükröződik, mint azé, aki erre az önmagába

⁸ Vajthó László: *Kosztolányi Dezső*. Protestáns Szemle, XLV. évf. 12. szám. 483. l.

nézésre alkalmat adott.⁹ E világirodalmi antológián kívül az összeomlás idejében egy antológiát szerkesztett és ajándékozott nemzetének, melyben idegen bölcseket, tudósokat, költőket szólaltatott meg a világ minden tájáról, kik elismerőleg nyilatkoztak a magyar nemzetről. Lefordította Maupassant összes verseit, Molière Szeleburdíját. Wilde-től a Paduai hercegnőt, a Firenzei tragédiát, Salome-t, Shakespeare-től a Téli regét, Byron-tól Beppo-t, Mazepa-t. E drámafordítások méltán sorakoznak a Vörösmarty—Petőfi—Arany klasszikus s a huszadik század legjobb fordításai közé, a Babits—Tóth Árpádéi mellé.

Tanulmányai.

Irodalomtörténeti tanulmányai és bírálatai, színházi kritikái minták arra, hogyan lehet ilyenfajta írásműveket szellemesen és vonzóan írni úgy, hogy amikor a tudóskodó szárazság koloncát eldobja, egyszersmind nem lesz könnyű fecsegő, hanem franciás könnyedséggel és világossággal ítél és mond véleményt azokon a területeken, amelyeken nemcsak világirodalmi műveltségével, hanem finoman megérző és élesen látó költői érzékével is szuverénnek érezte magát. Írói arcképeiben (Balassa Bálint, Csokonai, Kármán József, Puskin, stb.), melyeket a magyar rádió és napilapok irodalmi mellékletei számára írt, megelevenednek és élőkké lesznek régi idők költői s olyan szépségek, értékek és sajátosságok világosodnak meg előttünk, melyeket azelőtt nem vettünk észre. Adyról írt kemény bírálat nagy kavardást okozott, s bár igaztalan volt, erkölcsi és írástudói bátorsága, mellyel a közvélemény ellenére véleményét kimondta, tiszteletet parancsol. Tévedett és tévedhetett, mert költő volt, saját külön világgal és légkörrel, amelyből egy más költő épen olyan külön világát és művészetét teljes tárgyilagossággal felfogni és értékelni nem tudta, és mert művész volt nagyon érzékeny idegzettel, melyet az Ady-kultuszából élők kalmár hangossága sértett, s mikor Adyt bírálta, rajtuk akart ütni egyet.

Mint esztétikus biztos ízlésű. Meggyőződése, hogy a művészetben a lényeg és forma egy. Állandóan tanulmányozza, mint Arany János, mesterségének elméletét, s csiszolja, gazdagítja, tökéletesíti, hajlítja, ízzel és kellemmel, muzsikával, dallammal tölti meg a költői nyelvet, új meg új titkaira és szépségeire világít rá bűvészlámpájával; a tökélyig fejleszti a tartalom és forma, a dolgok hangulata, színe és a kifejezés közötti harmóniát, megfelelést és megegyezést. Ars poetikáját „Esti Kornél éneké”-ben fejti ki, mely éppannyira saját művészeté törvénye, mint Vojtina Ars poetikája az Aranyénak. A gondolatot csak addig a mértékig tartja a költészetbe valónak, míg a vers röptét nem akadályozza :

⁹ Vajthó L.: Két költőnemzedék, 28. l.

*Az únt anyag meredt-rest
súlyát nevetve lökd el
s a béna, megvetett test
bukásait a szellem
tornáival feledtesd, — mondja Esti Kornél.*

Miként a versnek, éppúgy tanulmányozta a jó prózának is a titkait. Kármán Józsefről írt írói arcképében azt írja, hogy Nietzsche valahol megállapítja, hogy „a próza szakadatlan és nyájas harc a költészettel, minden varázsa abban van, hogy únos-untalan kisiklik a költészet elől és ellent mond neki,“ de közben mindig vele kacérkodik, amikor engedményeket tesz a hétköznapiak és a középszerűnek, „amellyel a legnagyobb íróművészek folytonosan és bőségesen éltek.“ Mintha a saját prózáját jellemezné e sorokban.

A nyelvtisztító.

Stíluszépítő és fejlesztő hajlamával függ össze nyelvtisztító tevékenysége. E munkásságában különösen csalhatatlan nyelvösztlőne és nyelvérzéke volt biztos vezetője. Nem olyan nyelvtisztító volt ő, ki a nyelv nagy fájáról az élő hajtásokat, virágokat akarta volna lenyesni s ezáltal a nyelvet művészetellenesen lapossá tenni, csak a pesti zsargon csökevényeitől, azoktól a fagyöngyöktől igyekezett megszabadítani, melyek erejét szívták s így magát a fát sorvasztották, pusztították. Ezen a téren végzett munkásságának hatása csak a jövőben lesz érezhető és eléggé értékelhető.

Az újságíró.

Kenyérkeresetből, és természete szerint is, izig-vérig újságíró volt, a pillanat és új hőse. De ezen a téren is művész. Azok a harminc éven át naponta megjelenő kis cikkekcskék, melyeknek tárgyai az utcáról és társaságokból fölszedett jelenségek, az irodalomtörténet és társadalmi élet művei és személyiségei, művészi remek, melyeken nem érezzük az újságíró robotjának izzadságát, hanem a művész inyenc játékossága, az európai műveltségű író szellemessége és egyetemes tudása ejt újból és újból ámulatba. Az újságírás is művészet volt számára, s néhány fejezetét tisztult műfajjává emelte. Mint újságíró közölte nyelvtisztító cikkeit. Újságcikkein keresztül állandó összeköttetésben volt a nagyközönséggel. Mivel mindig úgy írt, hogy írásait minden magyarul tudó ember megértse, s mert rendkívül vonzó és szuggesztív ereje volt írásainak, cikkeit a türelmetlen várakozás mohóságával és gyönyörűségével olvasták. Így lett, ez írásain keresztül, a nemzet nevelője és nagy tanítómestere. Nyelvének, stílusának, önmagakifejezésének könnyűsége, egész költészetének karaktere: az életet adni, pillanataiban megrögzítve, szoros összefüggésben van újságírói hajlamával és foglalkozásával.

Összefoglalás.

Kosztolányi Dezső helye és értéke a magyar irodalomban.

„Az ember meghalt, a mű él. A műben is az ember él. Igazában ő tartja életben a művet is, amennyiben egy második teste a mű”. Babits Mihály mondta ezeket a szavakat Kosztolányiról tartott rádió-előadásában 1936. XII. 21-én.

Foglaljuk össze, mennyi számokban az a mű, amelyben Kosztolányi tovább él, örökké él, míg a magyar nyelv él. Több mint 300 vers, tíz kötet elbeszélés, négy regény; három kötet műfordítás a világirodalom lírájából, Maupassant összes verseinek fordítása és körülbelül tíz drámafordítás; rengeteg újságcikk, bírálatok, színházi kritikák, tanulmányok és nyelvészeti cikkek.

Ez volt és ez marad Kosztolányi számokban.

Micsoda minőségben, értékben?

A magyar versnek és prózának szuverén ura. Arany óta nem volt magyar költő, ki a vers és nyelv birodalmában nagyobb könnyedséggel, merészebb biztonsággal mozgott volna. A versnek és nyelvnek, formának és kifejezésnek mestere. A magyar nyelv zenéjének nagy muzsikusa. A stílusnak és új szavak alkotásának művésze. A művészi ízlés és írói lelkiismeret megtestesítője, vérbeli literátor, mint Kazinczy. A versnek és prózának aranybányásza, ki a művészi versen keresztül lett igazi művésze a magyar prózának.

Új területek felfedezője és meghódítója a költészet számára. A mindennapit, a kicsit, az életünkön átsuhanó pillanatélményeket, a hangulatot rögzíti művészetté, kis iparművészeti műremekké s lelkünknek tudatalatti birodalmát behozza az elbeszélésbe és regénybe.

Az intimitás magyar szabadadalmazottja. A lélek belső rezdüléseit, ámulásait és halk sóhajait, az eltűnő élet bús dallamát versbe és szívbe lopni nála jobban senki sem tudta.

A világirodalmi líra magyar trubadurja, ki fordításain keresztül bekapcsolta a magyar szívet a líra egyetemes szívverésébe.

Író és költő, aki semmi mást nem akar, mint kifejezni magát, s mivel ismerte tehetségének mértékét, ez sikerült is neki úgy, mint kevés másnak.

Művei az európai irodalomnak alkotó-részei. A legtöbbet lefordították minden művelt nyelvre, s nagyon sokat a kisebb nemzetek nyelvére is.

Munkásságának nyoma megmarad abban a nemes anyagban, amelyet így hívnak: *kiművelt magyar költői és szépprózai nyelv*.

Mert bár „az ember meghalt, a mű él”, míg a magyar nyelv él.

Élete.

Született 1885. március 29-én Szabadkán. Atyja tanár volt. Ő is tanári pályára készült, de kora ifjúságában bekapcsolódott a századeleji irodalmi munkába s újságíró és író lett. Ady Endrével, Babits Mihállyal, Juhász Gyulával indult el költői pályáján. A Holnap hét költője közül csak azért maradt ki, mert nem volt vidéki. Már egye'emi hallgató korában munkatársa volt több budapesti napilapnak. A Nyugat első gárdájának tagja volt és az maradt haláláig. Első verseskötete 1907-ben, a második „A szegény

kis gyermek panaszaival" 1910-ben jelent meg. Ezzel egyszerre a magyar irodalomnak egyik legelismertebb s az olvasók legkedveltebb költője lett. Egyre-másra következtek ezután versei, novellái, regényei és műfordításai. Csaknem minden irodalmi társaságnak tagja volt. Mint a magyar Pen-Club elnöke és több külföldi irodalmi társaság tagja, meleg barátságban élt a világirodalom nem egy nagyságával. Mint a latin szellem tisztelője, megkepte a francia becsületrend szalagját. Meghalt 1936. november 3-án, kedden d. e. 11 órakor hosszú szenvedés után, nyelvrákban. A nyelv és szép beszéd szerelmese az utolsó műtét után nem tudott beszélni.

Kosztolányi Dezső művei:

Négy fal között. Versciklus. 1907. — *Boszorkányos esték.* Elbeszélések. 1908. — *Maupassant összes versei.* Fordítás. 1909. — *Molière: Szeleburdi.* Fordítás. Előadta a bp-i Nemzeti Színház. 1909. — *Wilde: Paduai hercegnő.* Fordítás. Előadta a bp-i Magyar Színház, 1910. — *Wilde: Firenzei tragédia.* Fordítás. — *Wilde: Salome.* Fordítás. — *A szegény kis gyermek panaszaival.* Versciklus. 1910. (Azóta több kiadásban.) — *Bolondok.* Elbeszélések. Modern Könyvtár. 1911. — *Béla, a buta.* Elbeszélések. U. o. — *A lótusz-evők.* Mesejáték. 1911. — *Beteg lelkek.* Elbeszélések. 1912. — *Modern költők.* Kisebb műfordítások. 1914. — *Kain.* Elbeszélések. — *Byron: Beppo.* Fordítás. — *Byron: Mazeppa.* Fordítás. — *Páva.* Elbeszélések. — *Tinta.* Elbeszélések. 1916. — *A rossz orvos.* Elbeszélések. 1921. — *Kenyér és bor.* Versek. — *Mák.* Versek. — *A véres költő.* Történeti regény. (Néró császár története.) 1923. — *Mágia.* Versek. — *A bús férfi panaszaival.* Versek. 1924. — *Pacsirta.* Regény. 1924. — *Az aranysárkány.* Regény. 1925. — *Shakespeare: Téli rege.* Fordítás. 1925. — *Édes Anna.* Regény. 1927. — *Meztelenül.* Versek. 1928. — *Esti Kornél.* 1933. — *A bölcsőtől a sírig.* Rajzok. 1934. — *Összegyűjtött költeményei.* 1907—1935. — *Tengerszem.* 77 történet. 1936.

Dr. Konsza Samu.